

УДК 892.45.04

Захар Симчич

«АПОСТОЛ БУДНІВ» - ГЕРОЙ ТВОРЧОСТІ ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМА

«Пророк буднів» - так можна назвати героя Шолом-Алейхема. У статті на прикладі творів «Тев'є-молочник», «Менахем-Мендл» і «Хлопчик Мотл» аналізуються деякі аспекти художнього характеротворення Шолом-Алейхема у зв'язку з проблемою національної самоідентифікації.

Шолом-Алейхем - безумовно найвідоміший, хоча далеко не єдиний із єврейських письменників, що народилися в Україні. Одна з найхарактерніших особливостей його творчості - це проблема середовища, в якому жив і творив письменник. Шолом-Алейхем народився у 1859 р. у маленькому містечку Воронок, що недалеко від Переяслава. Оточення письменника було майже всуціль єврейське, і це не могло не вплинути на формування його творчого стилю. З раннього дитинства, сам того не усвідомлюючи, автор не раз стикався з тими проблемами, які потім йому довелося вирішувати у власних творах.

На першому місці стоїть питання герметичності єврейської общини. У центрі вже пізнішої творчості Шолом-Алейхема постає і проблема асиміляції та національної самоідентифікації на фоні тих культурних та політичних подій, що відбувалися у Російській імперії у другій половині XIX ст. Письменник подає свою власну художню інтерпретацію шляхів виходу з глухого кута багатьох суперечностей, у яких опинилася єврейська община того часу. Складність проблеми тут полягає у протистоянні двох культурних рухів початку нашого століття: ідишизму та сіонізму. Але в тому і геніальність Шолом-Алейхема, що він зумів вийти за межі цих питань, актуальних у переважній більшості лише для єврейського читача.

Шолом-Алейхем не тільки заторкує, а й дає свою художню версію розв'язання певного кола проблем. Далі ми розглянемо специфічні особливості авторської інтерпретації деяких чинників духовного життя єврейства у творчості цього видатного письменника. Один із улюблених героїв Шолом-Алейхема - Тев'є.

Що ж такого особливого у цьому євреї? З одного боку, він нічим не відрізняється від українців-селян, які населяють Анатівку - село, неподалік якого живе Тев'є разом із дружиною Голдою і сімома дочками. Назвати його фанатично віруючим не можна, хоча жодного разу він не відступив від віри своїх предків. Показовими в цьому плані є його слова: «Але про те, що ти єврей, забувати не можна: сонце сідає. Молитва, хоч і не коза, нікуди не втече, але помолитися все-таки пора» [1, II, 55]. Змальовуючи свого Тев'є, Шолом-Алейхем ніби окреслює шлях для тих євреїв, які мали нещастя народитися в Російській імперії. Даний образ, як і ряд інших у письменника, є втіленням своєрідної міфологеми. Водночас його Тев'є - жива людина, якій властиво помилятися, яка має свої вади, недоліки тощо.

На особливу увагу в цьому плані заслуговує письменницька інтерпретація Біблії. У передмові до повісті «Тев'є-молочник» біблійний текст трактується буквально. «Аз недостойний» - так називається вступ і така основна ідея листа Тев'є-молочника до автора. «Не знаю, чим я заслужив, що ви тягаєтеся з такою маленькою людиною, як я, пишете мені листи та ще й збираєтеся виставити моє ім'я в книжці...». Цитата єврейського праотця Якова винесена у назву і неодноразово повторюється в тексті. З самого початку повісті Шолом-Алейхем ясно дає зрозуміти, що він ні на крок не відходить від традиційних іудейських прийомів інтерпретації Тори. Далі й епіграф до першого розділу, і тлумачення наступної цитати теж не виходять за рамки традиційного іудаїзму. Але, просуваючись далі, ми побачимо, що, по суті, Тев'є використовує

текст Тори виключно для ілюстрації власних думок і власних логічних побудов і висновків. Фразу «... свобода та звільнення хай прийдуть до іудеїв...» головний герой наводить для того, щоб довести читачеві, а головним чином - собі, що «... доки дуга в тілі, доки хоча б одна жилка ще б'ється, не можна втрачати надію» [1, II, 72]. Після того, не бажаючи дратувати читача своєю рідністю власного погляду на Тору, автор продовжує у традиційному ключі: «І то благо! Так, видно, Богу потрібно». Цією цитатою автор не просто ілюструє хід думок головного героя, що опинився у досить складній життєвій ситуації. Цією ремінісценцією з канонічних іудейських текстів Шолом-Алейхем черговий раз нагадує єврейському читачеві про особливий статус його народу порівняно з іншими, про його унікальну історичну місію. За допомогою цих кількох слів автор відсікає у читача будь-які сумніви щодо того, причетником яких політичних лозунгів і декларацій є його головний герой і, власне, сам Шолом-Алейхем. Прагнення письменника віднайти у Торі і Талмуді те, що підходить йому самому та, відповідно, його головному героєві, свідчить про глибоке і докладне знання цих текстів автором і розуміння того, що чимдалі більше вони потребують нового осмислення, що він і пропонує устами свого героя. «Все суєта суєт, гроші - вони круглі, сьогодні там - завтра тут, тільки б людина була живою. А головне - це надія», - так трактує Тев'є відомий вірш з Екклезіаста. В іншому випадку даний афоризм пояснюється наступним чином: «Немає на світі правди, одна фальш». Як бачимо, один і той самий вірш герой використовує у різних ситуаціях. Шолом-Алейхем, на відміну від усіх своїх попередників, переносить акцент із Тори на людину. Людина не схиляється перед Торою, як раніше, і виходить на якісно новий рівень сприймання священних текстів. Цей рівень передбачає максимальне адаптування текстів Танаху і Талмуду до повсякденного життя. «Ті, що сіяли зі слізьми, будуть жати зі співом», тобто краще наперед усе обмовити, ніж потім проливати сльози; «... не хвалися днем прийдешнім». Цей, безумовно, новий спосіб адаптації аж ніяк не означає зменшення ролі Тори у житті євреїв. Зі зміною способу життя, з приходом нового типу економічних відносин змінюється і мета інтерпретації священного тексту.

Але не тільки Тора є джерелом коментарів Тев'є. При всій своїй закоріненості в іудейську фольклорну і релігійну традицію, Шолом-Алейхем не міг проігнорувати надзвичайно багатий місцевий фольклор. Дуже часто після слів з Тори чи Талмуду письменник наводить еквівалент із української усної народної творчості. І дана приказка чи прислів'я підтверджує не істинність слів Танаху, а швидше правильність їх інтерпретації головним героєм. «Як в Писанні сказано: «І возридала отроковиця», - плач, хоч надірвися! Розум і каютя - обидві ці речі завжди приходять надто пізно. Не судилося Тев'є стати багатієм. Як у приказці: не було в Микити грошей і не буде. Так видно Богом судилося. «Бог дав, Бог і взяв», а тлумачити це треба так: ходімо, - кажу, - брате, вип'ємо по чарочці».

Молитва також посідає особливе місце у житті Тев'є. На івриті слово «молитва» означає буквально самоаналіз. У принципі, євреям дозволено молитися будь-якою мовою, але краще це робити на івриті, оскільки тоді людина приєднується до мільйонів євреїв по всьому світу, що молилися і моляться цією мовою. Общинній молитві у канонічному іудаїзмі приділяється значно більше уваги, ніж молитві індивідуальній. Прочитання молитви разом з іншими євреями виконує важливі функції. У соціальному плані синагога відіграє вирішальну роль у об'єднанні євреїв. Психологічно общинна молитва укріплює їхню рішучість, відданість і усвідомлення єдності зі спільнотою. За словами Аврама Мільграма, спільна молитва дала євреєві можливість сильніше відчути свій зв'язок із общиною Ізраїлю. Під час групової молитви він разом зі всіма відчуває єдність із народом. Тільки в синагозі він уповні усвідомлює приналежність до єврейського народу. Так характеризує молитву канонічний іудаїзм. Шолом-Алейхем критично підходить до цього догмату, як і до ряду інших, тому не дивно, що у повісті «Тев'є-молочник» ми бачимо дещо інше трактування цього релігійного обряду. «Кругом тиша. Темніе... А помолитися, як навмисне, хочеться гаряче, з вогнем, - може, на душі полегшає». Перечитавши повість, ми не знайдемо жодного моменту, коли б Тев'є чи будь-хто інший виголошував молитву в синагозі. Молитва Тев'є зводиться до того ж самоаналізу, тільки з тією різницею, що він молиться вголос виключно на самоті десь на лоні

природи: «Іду лісом, літо, сонце хоч і припікає, але з обох боків тіні від дерев, сосною пахне - благодать!.. «Небеса, - згадую слова молитви, - небеса - чертог Божий», «а землю» - а землю він віддав дітям Адама», тобто дітям людським, - нехай, мовляв, б'ються головою об стіну, чубляться, як коти, від «великої розкоші» за почесні і старшинство... «не мертвим славити Бога», чорта лисого вони розуміють, як треба дякувати за милості, що Він нам посилає... «А ми...» але ми, бідолахи, тільки випаде на нашу долю хоча б один путній день, дякуємо і славимо Господа й кажемо: «Возлюбив», - люблю Тебе, Господи, за те, що чуєш молитви мої...» Як бачимо, слів Тев'є тут набагато більше, ніж самої молитви. І Шолом-Алейхем не засуджує свого героя за такий відхід від канонічності. Навпаки, Тев'є виражає хід думок самого автора.

У повісті «Тев'є-молочник» обіграно чимало деталей, узятих із антисемітської пропаганди. Власне, тут дуже добре видно специфіку єврейського гумору. «А чи не купив я Вам за півсотні корову, яку за п'ятдесят карбованців не хотіли віддавати? А що вона на третій день здохла, так я ж не винен. І друга корова, яку я для Вас купив, теж здохла. Ви самі чудово знаєте, як це мене засмутило...», - і т.ін. Таких цитат можна навести безліч. І кожна з них буде підтверджувати думку про те, що головна мета єврейського гумору - це захист своїх моральних і релігійних цінностей від чужих. Показовою в цьому плані є фраза Тев'є, яку він кидає місцевому уряднику: «Якщо з нас двох хтось має бути євреєм, то хай ним краще буду я» (дана цитата взята не з повісті «Тев'є-молочник», а з однойменної інсценізації).

У чому ж особливість Тев'є і чим він так сподобався самому Шолом-Алейхему? Як на мене, то можна впевнено говорити про те, що Тев'є, на думку письменника, це єдино життєздатний тип єврея початку ХХ століття. Передусім це психологічно своєрідний характер. Персонаж є представником єврейської общини, але в його образі криється авторське розуміння модусу життя тогочасного єврейства. Тев'є - персонаж «формульний», у ньому закодована авторська концепція збереження етнічної самобутності, самоутвердження індивідуальності, тип релігійності і своєрідного еретизму, неортодоксальності. Тев'є позбавлений випадкових, ситуативних рис. Його

творення чимось нагадує становлення образу якогось персонажа Святого Письма. Він ставиться до життя дуже серйозно і водночас іронічно. Глибоко вірить у Бога, але не є фанатиком. Може скластися враження, що персонаж внутрішньо контroversійний. Цьому сприяє і його життя в іншонаціональному оточенні, яке потребує постійних компромісів, поступок, втрат. Але це враження поверхове. Насправді Тев'є - образ монолітний, цілісний. Його амбівалентність анітрохи не порушує внутрішньої гармонії характеру персонажа, і в цьому - одне з найвизначніших художніх відкриттів Шолом-Алейхема.

Найпродуктивнішим засобом пластичного відтворення такого багатопланового, непросто-го характеру є неперевершений гумор Шолом-Алейхема. Він не висміює якісь явища, не насміхається над чимось чи над кимось, не знущається. Вірніше, він усе це робить, але найголовніше - робить не тільки це. В його сміхові поєднується деструктивне і конструктивне начало, його іронія настільки ж стверджує, наскільки й заперечує. Вона служить і засобом самозахисту в агресивному світі, і виступає чинником внутрішньої рівноваги, досягнення стану гармонії з собою і з соціумом. Герой не стільки рефлектує чи втручається в життя активними вчинками, як переживає життя. В цьому плані образ вельми нагадує агіографічних персонажів. «Тев'є-молочник» - своєрідне життє простого, підкреслено простого, буденного героя. Тев'є не має якихось унікальних здібностей, талантів - узагалі нічого, що вирізняло б його із загалу. Крім хіба що здатності глибоко переживати власне життя, творити з нього *життє*.

Одним із найефективніших засобів такого переживання і виступає гумор у блискучій інтерпретації Шолом-Алейхема. Ми не даремно згадали про агіографію, про релігійність у розмові про Тев'є-молочника. Є певні підстави вважати, що Шолом-Алейхем апелював до релігійної традиції, до образів апостолів, створюючи своєрідну авторську версію «апостола буднів». У даному разі не має значення, чи Шолом-Алейхем робив це свідомо, чи це стало наслідком розвитку культурної ситуації, на яку він зреагував у такий спосіб.

Тев'є-молочник - святий, хоч як це й незвично звучить. Для такого твердження є й історичні підстави. У літературі неодноразово проводилися паралелі між єврейською Хаска-

лою XIX століття і європейською Реформацією XVI-XVIII ст. Ідеться про перенесення служіння Богові з храму, пустині, скиту, монастиря, синагоги в повсякденний побут. Виконання щоденних побутових, службових обов'язків ставало формою богослужіння, спричиняючи непоодинокі випадки фанатизму на цьому поприщі.

Тев'є - образ далеко не ідеальний, але саме таким бачив Шолом-Алейхем єврея, який, незважаючи на будь-які зовнішні чинники, продовжує шанувати віру своїх предків, тим самим залишаючись євреєм. Іншими словами, Тев'є - це шлях до збереження національної ідентичності. Цей образ має ряд особливостей порівняно з іншими героями Шолом-Алейхема.

Перш за все це майже неймовірно поєднання оптимізму та гумору з усвідомленням трагедії єврейського народу в Російській імперії. Ні часткове банкрутство, ні погром, ні втрата чотирьох дочок не змогли зламати Тев'є. Навіть коли йому наказали виселятися, він усе одно не перестає жартувати. Хоча, звичайно, ми розуміємо, що це - сміх крізь сльози: «Знаєте що, пане Шолом-Алейхем? Давайте поговоримо про більш веселі речі. Що там чути про холеру в Одесі?» каже Тев'є після того, як розказав автору про те, як його дочка поїхала разом зі своїм нареченим у Сибір. Окрім цієї риси, Тев'є має ще ряд особливостей, що, на думку Шолом-Алейхема, обов'язково повинні б мати євреї Російської імперії. Передусім це працьовитість. У вищезгаданій інсценізації це проілюстровано якнайкраще: «Ну справді, не дойти ж мені корову у лакованих штиблетях і у фракці?» (Цитата взята з циклу «Касрилівка» з монологу «Будь я Ротшільд»). І справді, ніхто не може сказати Тев'є, що він лінивий. Праця на землі обгороджує людину, праця на землі освячена Богом. Так повелося ще з біблійних часів (епізод із Авелем). Наступне - незважаючи на несприятливі зовнішні обставини, Тев'є залишається євреєм. І жодні перипетії не можуть зіштовхнути його з цього шляху. Тев'є свідомий своєї місії. Саме так уявляє Шолом-Алейхем образ єврея, що зберігає ознаки єврейства не тільки на рівні генетичної пам'яті, а й у повсякденному житті.

«Цариця Субота» займає чи не чільне місце у житті Тев'є. Для нього, як і для більшості євреїв, це не просто день, коли забо-

ронено працювати. Саме в суботу Мойсей вивів євреїв із єгипетського полону, саме цей день освячений Богом для молитви й відпочинку. І саме з відмови від ушанування суботи й починається відхід від єврейства. Для стороннього читача це не більше як забобон, і репліка дочки Тев'є Хави: «Я не хочу святкувати вашу суботу», - не викликає такої гострої реакції, як у Тев'є. Але досвід показує, що відмова від суботи чи від визнання «кошерності» їжі стає, як правило, першим тривожним сигналом. Після цього починається реальний відхід від єврейства.

Інший герой Шолом-Алейхема - Менахем-Мендл - суттєво відрізняється від Тев'є. Коли другий є швидше зразком, то на прикладі першого письменник показує, «як не треба».

Текст «Менахем-Мендл» є повістю у листах. У передмові до другого видання автор зізнається, що «...разом з ним пройшов років зо 20 життєвого шляху. Зустрівшись у 1892 р. на одеській «малій біржі», ми потім пліч-о-пліч пройшли всі сім кіл пекла на біржі в Єгупці, «йшли» з ним разом в Петербург і в Варшаву, пережили силу силенну криз, кидалися від однієї професії до іншої, але - на жаль! - ніде щастя не знайшли і були вимушені врешті-решт емігрувати до Америки. Там, кажуть, євреям непогано...» Навряд чи це відповідає дійсності. Швидше за все, автор хотів лише показати, наскільки Менахем-Мендл близький йому. Адже Шолом-Алейхем (як і Дюма, і Бальзак) і сам досить довгий час мав проблеми з грошима. Невдалі капіталовкладення призвели до того, що Шолом-Алейхем наприкінці XIX ст. опинився на межі банкрутства. Отже, ситуація, змальована у повісті «Менахем-Мендл», була йому добре відома.

Досить цікавою є композиція твору. Текст складається з шести розділів, кожен з яких, у свою чергу, складається з листів від Менахема до своєї дружини, Шейне-Шейдл, у Касрилівку, і її відповідей до свого чоловіка. Кожен лист починається одними і тими ж словами. Менахем-Мендл починає свої листи так: «Мойй дорогій, благочесній і благородній дружині Шейне-Шейдл, хай буде вона здоровою! По-перше, повідомляю тебе, що я, дякувати Богу, цілком здоровий. Дай Боже й надалі отримувати одне від одного тільки добрі новини. Амін! А по-друге...», - далі вже йде текст власне листа. Те саме бачимо і в листах

Шейне-Шейдл до свого чоловіка. Використання традиційних єврейських епістолярних прийомів загалом дуже характерне для всієї творчості Шолом-Алейхема.

Особливості елементів епістолярного жанру у Шолом-Алейхема доцільно розглянути більш детально. Беручи до уваги те, яку велику роль в іудаїзмі відіграє сім'я, ми розуміємо, що життєрадісність, оптимізм головного героя твору є лише вдаваними. Згідно з обома Торами (усною й письмовою) чоловік створений для того, щоб жити з жінкою, Менахем-Мендл же знаходиться за сотні, а може й тисячі кілометрів від своєї дружини, і він не може не усвідомлювати того, що листи одне до одного - це єдине, що залишилося від їхнього шлюбу. Використання письменником цієї традиційної для іудаїзму формули - «Мойй дорогий, благочесній...» - також не є випадковим явищем. Читачу одразу впадає у вічі, наскільки неорганічним, штучним і надуманим є такий початок листа. Адже все, що йде після цієї формули, майже завжди суперечить декларованій вище повазі чоловіка до жінки і, навпаки, жінки до чоловіка. Справа в тому, що самим наведенням цієї формули Шолом-Алейхем вже настроює читача на особливе сприйняття того, що буде далі. Адже немає сумніву в тому, що дане звертання є традиційним для єврейської культури, незважаючи на відносно невелику поширеність епістолярного жанру у єврейській літературі. Це не монолог невдахи, а суто внутрішні, інтимні проблеми подружжя. Без розуміння цього сприймати повість «Менахем-Мендл» як цілісний текст важко. Відразу впадає в око невідповідність одна одній тем у листах Менахема і Шейне-Шейндл: «Я йому про образи, а він мені про гарбузи». Але присутність молитовної і ритуальної формули зачину листа пояснює дуже багато. Незважаючи на те, що її винесено з тексту на початок, вона повторюється безліч разів. Вона є початком і кінцем, альфою і омегою даного шлюбу з погляду єврейської культурної традиції.

Герой твору - Менахем-Мендл - один із найхарактерніших типів єврейської історії кінця XIX - початку XX століття. Будь-яка робота, за яку береться головний герой, обертається для нього невдачею: «...єврейські справи, милістю Божою, всюди однакові, тобто починаються вони ніби зовсім непогано й обіцяють золоті гори, а закінчуються у

більшості випадків крахом, як у мого Менахем-Мендла». Бурхливий розвиток капіталізму у другій половині XIX століття відбився передусім на економічному становищі євреїв. Це пояснюють тим, що традиційним джерелом існування для євреїв була торгівля, а з розвитком капіталізму умови її ведення почали суттєво змінюватися і багато євреїв не змогли пристосуватися до цього. Саме таких персонажів переважна більшість у новелах Шолом-Алейхема.

Новелістичний цикл «Касрилівка» присвячений маленькому містечку, вигаданому автором. По суті, ним може бути будь-яке місто українського Поділля - Жмеринка, Бердичів та ін. Назва міста походить, за словами самого Шолом-Алейхема, від слова «касієл» або «касрилик». «Касрилик - це вже не просто бідняк, невдаха, це вже, розумієте, такої породи бідняк, який не вважає, що бідність принижує, борони Боже, його гідність. Навпаки, вона навіть предмет гордості».

Даним циклом Шолом-Алейхем ілюструє думку асиміляціоністів про те, що євреям більше не можна залишатися замкненою общиною. Перебуваючи в такому гетто, євреї відстають від розвитку суспільства. НТР початку XX століття проходить повз них. Євреї, що протягом століть займали особливе становище у європейських країнах, були своєрідним мостом між різними культурами, почали перетворюватись на замкнену в собі общину. «Не те, що про автомобілі..., - вони довгий час не знали і про нашу звичайну залізницю, слухати не бажали, вірити не хотіли, що десь на світі існує поїзд». На перший погляд може здатися, що Шолом-Алейхем захоплюється такою відданістю євреїв своїм традиціям. «Достойно відсвяткувати суботу - верх їхніх сподівань. Весь тиждень вони готові трудитися, працювати до сьомого поту, ні їсти, ні пити, гризти землю... - тільки щоб достойно відсвяткувати суботу. І воістину, коли настає мила свята субота - пропадай, Єгупець, пропадай, Одеса, пропадай навіть Париж». Ну якому єврею не припадуть до душі такі слова? «Коли настає субота - ви мене не впізнаєте, нівроку, зовсім інша людина!». Касрилівка у Шолом-Алейхема виступає як ідеальне місто для євреїв, котрі настільки впевнилися у своїй самодостатності, що не бажують контактувати з навколишнім світом. Новела «Дрейфус у Касрилівці» зайвий раз

потверджує це. Касрилівцям важливіші власні домисли і висновки, аніж реальні факти. На мою думку, Шолом-Алейхем швидше кепкує з такого способу життя, ніж схвалює його. Касрилівка виступає у письменника як аргумент: «Так далі не можна». Не можна у тому плані, що євреям потрібно виходити із психологічного, ірреального гетто. Безумовно, жителі Касрилівки щедро наділені такими чеснотами, як релігійність, взаємодопомога тощо. Шолом-Алейхем показує, у що вилився іудаїзм у ХІХ столітті. Єдина людина у містечку, яка не переймається побутовими моментами іудаїзму - це реб Йойзефл. У новелі «Спадкoємці» це добре описано. Сюжет такий: два брати близнюки Шнеер і Меер сперечаються про те, кому має перейти у спадок місце в синагозі біля східної стіни (у євреїв це місце вважається особливим, оскільки воно ближче до священного ковчега). І тільки одна людина у Касрилівці, реб Йойзефл, зумів переконати братів, що не має значення, де саме у синагозі молитися: «Тільки би ти відвідував святий дім, тільки би ти молився».

Цікаво також з'ясувати ставлення Шолом-Алейхема до Землі Обітованої - Ізраїлю. Як уже говорилося вище, євреї поза Палестиною не може почувати себе вдома, до якого б суспільного стану він не належав. У останній новелі з циклу «Тев'є-молочник» перед головним героєм чітко вимальовується можливість емігрувати до Палестини, оскільки його професія - молочник - заважає фінансовому успіхові його зятя Пекодур. Справа в тому, що Пекодур займає досить високе соціальне становище завдяки вдаль комерційній діяльності. Єдина річ, якої йому бракує для повного щастя - це аристократичне походження. У розмовах зі своїми клієнтами та партнерами Пекодур не раз заявляє про те, що його тесть походить із знатної єврейської родини. Для того, щоб ця афера не розкрилася, він пропонує Тев'є виїхати до Палестини. Спочатку Тев'є дуже зрадів цій пропозиції, але з цієї справи нічого не вийшло. Другий зять Тев'є Мотл помирає, і всі гроші, що Пекодур виділив Тев'є для поїздки до Палестини, йдуть на утримання його дочки Годл. У теорії будь-який віруючий єврей мав би бути на своєму небі від щастя, що йому нарешті випала нагода повернутися на землю своїх предків у Палестину. Але, незважаючи на це, в тексті ми такого не бачимо. Палестина у Шолом-

Алейхема виступає як міфологічна батьківщина усіх євреїв, де «течуть молочні ріки і кисільні береги». Проте жоден єврей не прагне того, щоб оселитися там назавжди. «Якщо там добре, де нас нема, а ми є всюди, то де ж добре?». Це питання: «А де ж добре?» - постає у творах письменника не раз. На перших порах у Шолом-Алейхема помітно деяку ідеалізацію образу Америки, але чимдалі більше цей образ набуває негативного відтінку. Автор досить часто зображує євреїв, що розповідають про те, яка гарна країна Америка і як там добре живеться євреям. Протягом 1907 - 1908 рр. у тижневику «Дос Юдіше Фольк» і в газеті «Дер Фрайнд» під назвою «Емігранти» Шолом-Алейхем опублікував першу частину повісті «Хлопчик Мотл» - про єврейську сім'ю, що зрештою вирішила переїхати до Америки.

Характерна деталь цього твору - події побачені очима восьмирічного єврейського хлопчика. За стилем повість нагадує твори Шолом-Алейхема для дітей. Мотл почуває себе всюди однаково: вдома на Україні, в дорозі, у Відні, в Антверпені, в Лондоні, врешті-решт в Америці. Хлопчика приваблює зміна обстановки, нові люди, нові друзі. На відміну від дорослих, Мотл, як і будь-яка дитина, не шукає добра поза своїм реальним життям, у якому почувується цілком затишно. Його дитячий світ є надзвичайно цілісним.

Дитина сприймає навколишній світ поіншому, ніж дорослі. Саме на цьому й побудовано повість «Хлопчик Мотл». Те, що викликало б сльози у дорослого, у Мотла викликає зовсім інші емоції: «Найбільша радість була у мене, коли справа дійшла до [продажу] кушетки брата Елі і до мого ліжечка. Кушетка раніше була диваном, на якому сиділи. Але відтоді, як Еля став женихом і почав спати на дивані, а я на його ліжку, диван став кушеткою». У такому ж ключі Шолом-Алейхем доходить мало не до гротеску. Саме карикатурне зображення якнайкраще передає думки письменника про Америку. Автор і сам не раз побував у цій країні, і напевно ми можемо сказати, що у нього залишилися найкращі спогади про такі подорожі. Його знайомство з Америкою наклало чималий відбиток і на саму повість «Хлопчик Мотл». Родина переїжджає до Америки з найкращими надіями. Але реальність виявляється зовсім не такою, на яку вони сподівалися.

Щось подібне сталося і з Шолом-Алейхом. Приїхавши до Америки, він мав надію трохи покращити своє фінансове становище, яке було дуже і дуже складним після банкрутства 1896 року. Так само й герої повісті. Перепробувавши силу-силенну способів заробити гроші тут, вони вирішили спробувати там. У ранніх творах, коли Шолом-Алейхем і сам вірив у міф про те, що в Америці чи в Західній Європі євреям живеться набагато краще, простежується думка про те, що «гірше як тут, вже бути не може». Але, переконавшись на власному досвіді, що там євреї також бідують, він змінив свою позицію. Америка у його творах, як і Палестина, виступає як міфологічний образ, як нагадування єврею, що у будь-якій країні можна віднайти душевну і матеріальну рівновагу. Як антитезу цьому образу Шолом-Алейхем вводить образ Палестини - фізичної і духовної батьківщини євреїв. Змальовуючи його, письменник більше схиляється до його другої характеристики. Існували, звичайно, і об'єктивні причини, що не дозволили Тев'є поїхати на свою історичну землю, але і в інших творах ми можемо помітити, що у Шолом-Алейхема немає замилювання Палестиною. Для опису цієї території наводяться слова виключно із Святого Писання, себто більш ніж двотисячолітньої давності. Слово «Палестина» викликає повагу, але не ідеалізується. Ідеал Америки розвінчується у повісті «Хлопчик Мотл». «Земля Обітована» у Шолом-Алейхема має три іпостасі: Палестина, Америка і своя власна «земля обітована» як психологічна категорія. І саме цей третій вияв у творчості Шолом-Алейхема є найбільш важливим. Уособленням цього «раю на землі» виступає той же таки Тев'є.

Шолом-Алейхем не знаходить такого місця на землі, де євреї могли б жити в достатку і не турбуватися про погроми, депортацію і таке інше. Натомість письменник пропонує шукати інший вихід із ситуації. Головне для людини - це її внутрішній світ, гармонія з самим собою. Його концепція «землі обітованої» стосується не лише його рідної нації: Шолом Рабінович подолав той бар'єр, де закінчується суто національний письменник і починається геній загальнолюдського масштабу.

Шолом-Алейхем у своїй творчості розглядав головним чином такі питання, як збере-

ження національної ідентичності в умовах Російської імперії, морально-етичні проблеми, пов'язані з існуванням окремих етнічних громад серед переважної більшості іновірців та, безумовно, особливості релігійного життя євреїв серед прибічників православ'я. Ідеї письменника мали і мають величезне значення для реальної практики національного самоствердження євреїв в іншонаціональному середовищі, а також для пізнішої побудови власної національної держави. Найпривабливішими ознаками його художньої концепції є передусім відсутність фанатизму, однозначності, герметизму і національної замкнутості.

Ця концепція спричинила утвердження нового типу героя у творчості Шолом-Алейхема. В його творах бачимо ряд характерологічних моделей, зокрема Тев'є, Менахем-Мендл і хлопчик Мотл. Є певні підстави вважати, що Шолом-Алейхем апелював до релігійної традиції, до образів пророків, створюючи своєрідну авторську версію «апостола буднів».

Тев'є - представник єврейської общини, в його образі втілено авторське розуміння її модусу життя. Цей персонаж має певні зв'язки з релігійними явищами епохи європейської Реформації, коли догми й канони релігійного життя були спроектовані на побутове середовище. Щось подібне робить і Шолом-Алейхем, розширюючи духовний простір Храму, утверджуючи можливість своєрідного священнодійства у повсякденному житті.

Менахем-Мендл - один із найхарактерніших типів єврейської історії кінця XIX - початку XX ст. Даний образ є не стільки карикатурою на єврея, як це може видатися на перший погляд, а швидше демонстрацією тієї невмирущої сили, що, на думку письменника, таїлася у глибинах єврейської душі. Постійні невдачі героя аж ніяк не впливають на його світосприйняття, в якому домінує та сама священна, «апостольська» нота.

Хлопчик Мотл є ще одним варіантом втілення такого священнодійства - він виступає авторським агентом для апробації можливості досягнення «землі обітованої» у цьому світі. Він же і є мешканцем цієї землі, яку носить у собі, у своєму дитячому світі. Так само в собі несуть її багато інших персонажів письменника: Йоселе, Шимек, Бузя, зрештою сам автор у своїх численних оповіданнях про дітей.

Ці художні доміанти його образів кликали до життя цілий ряд неповторних художніх засобів. Одним із ключових серед них є специфічна стихія всепроникного гумору. Того

неповторного єврейського гумору, про який один із відомих дослідників писав: «Усе настільки смішно, що невідомо чому так хочеться плакати».

1. Шолом-Алейхем. Собрание сочинений: В 6 т. - М., 1988.

Zakhar **Symchych**

«A COMMON PROPHET» - THE PROTAGONIST OF SHOLOM-ALEICHEM'S WORKS

The protagonist of Sholom-Aleichem could be called «a common prophet». The specific style of «character-making», analyzed in this article, is based on the following works: «Menahem-Mendl», «The Boy Motl» and «Tevye the Milkman». Attention is paid to the problem of self-identity.